

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА І ОПОЗИЦІЯ

УДК 321

*Бульбенюк Світлана Степанівна,
доцент кафедри політології та соціології
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

**БАЗОВІ СОЦІОПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ІНСТИТУЦІЙНОГО ВИМІРУ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ**

Розглядаються базові соціопсихологічні характеристики інституційного виміру політичної влади у контексті аналізу специфіки соціальної (політичної) взаємодії та легітимізації, що досліджуються у класичному і постмодерному дискурсі.

Ключові слова: політична влада, інституціоналізм, соціальна (політична) взаємодія, легітимність.

Політична наука має потужний методологічно-дослідницький інструментарій, який дозволяє науковцям вирішувати найрізноманітніші евристичні завдання як теоретичного, так і прикладного характеру. Природно, що і кратологічні наукові напрацювання, що здійснюються у межах політології спираються на загально визнані методологічні принципи. Так, політичну владу прийнято розглядати, у тому числі, з позицій інституціоналізму, що звертає увагу переважно на формалізовані характеристики цього складного соціополітичного феномену. Втім, ускладнення сучасного суспільства загалом та його окремих політичних і соціальних інституцій зокрема, що спостерігається в останні десятиріччя у світі, висуває перед дослідниками вимоги щодо необхідності перегляду та доповнення свого методологічного інструментарію при вивченні тих чи інших політичних інститутів, процесів, явищ. Висвітлення особливостей функціонування і розвитку політичної влади нині належить до одних з найбільш актуальних питань політологічної проблематики. Недостатньо дослідженим, але надзвичайно важливим у цьому контексті, на переконання автора, залишається з'ясування характеристик влади як політичного інституту неформалізованого характеру.

Отже, метою представленої статті є розгляд базових соціопсихологічних характеристик інституційного виміру політичної влади. Серед завдань цієї роботи варто назвати наступні: 1) визначення специфіки соціопсихологічного аспекту прояву управлінських відносин політичної влади; 2) висвітлення особливостей погляду на соціальну і політичну взаємодію у кратосфері з позицій класичного і «нового» інституціоналізму; 3) виокремлення антропологічного дискурсу у контексті досліджуваної проблематики; 4) аналіз інституціалізації політичної влади як її легітимізації і забезпечення цілісності.

При підготовці статті були використані передусім праці вітчизняних науковців, присвячені розгляду актуальних проблем соціально-політичного розвитку сучасного світу й України (роботи О. Бандурки, С. Бочарової, В. Ладиченка, М. Юрія, Д. Яковлева та інших), а також цікаві авторські дослідження зарубіжних вчених, в яких висвітлюється тематика розвитку постмодернізму (Ч. Вінквіст і В. Тейлор), питання застосування методології інституціоналізму в політичній науці (С. Патрушев), аналізується царина політичної комунікації (А. Шевченко).

Одним з базових науково-методологічних підходів до тлумачення політичної влади є інституціоналізм, згідно з класичним тлумаченням якого влада – це така конфігурація політичних інституцій, що забезпечує можливості нав'язувати власну волю і провадити в життя політико-управлінські рішення одним соціальним групам (та/або конкретним індивідам) по відношенню до інших. Інституціоналізм у трактуванні сутності політичної влади особливий акцент робить на специфіці прояву управлінських відносин, які лежать в її

основі. Зокрема соціопсихологічний аспект прояву управлінських відносин політичної влади має наступну структуру. Перший елемент – відносини централізму і самостійності, які обумовлюються обов'язковою наявністю ієрархії між суб'єктом й об'єктом управління. Необхідною умовою постає чітке формулювання взаємних прав й обов'язків суб'єкта і об'єкта управління, що дозволяє суб'єктам таких відносин визначати зміст і напрями владно-управлінської діяльності у відповідності зі своїми інтересами. Другий елемент – відносини субординації, які виражають підпорядкованість одного суб'єкта управління щодо іншого. Цей тип відносин реалізується через функцію розпорядження. Відносини взаємної відповідальності суб'єкта й об'єкта управління утворюють третій елемент означеної структури. Останній, четвертий елемент – відносини змагальності, які найбільш яскравим чином виявляються за умов вибору суб'єктом управління найефективніших способів досягнення суспільно значимих цілей [1, с. 21-24].

Як бачимо, класичний підхід до розгляду інституціоналізму у царині владно-управлінських відносин обов'язково наголошує на визнанні необхідності аналізу соціопсихологічних аспектів політичної влади. Адже відносини між суб'єктом й об'єктом управління – це завжди відносини, що мають психологічну природу. Скажімо, навіть такі формалізовані прояви владно-управлінських відносин, як відносини централізму і відносини субординації часто визначаються не конкретними нормативно-правовими документами, а геть неунормованими міжособистісними взаємодіями. Взаємодії є основою і для відносин відповідальності та змагальності у структурі влади (владно-політичного управління). Причому, у цьому випадку вони дуже часто формуються під переважаючим впливом саме суто індивідуальних характеристик суб'єктів управлінських відносин, які мають відчутні емоційну і когнітивну складові.

«Що саме є основою соціополітичної взаємодії?» - на це питання мислителі у різні часи давали безліч відповідей. З огляду на досліджувану проблематику, важливим уявляється підхід Макса Вебера. На думку видатного науковця, люди співвідносять свою поведінку з певними ціннісно забарвленими мотивами. Така поведінка має в їх очах суб'єктивний смисл. Цей суб'єктивний смисл дає індивіду свободу вибору вчиняти так або інакше і стає основою соціальної (а, отже, - і політичної – С.Б.) взаємодії. М. Вебер писав: «...дією називається людська поведінка в тому разі й остільки, якщо й оскільки діючий індивід або діючі індивіди пов'язують із нею суб'єктивний смисл... Соціальною дія стає тільки в такому разі, якщо за смислом, який вбачається діючою особою, співвідноситься з дією інших людей і орієнтується на неї» [2, с. 188]. Таким чином, німецький вчений запровадив принцип «орієнтації на іншого» як базовий для розвитку соціальних і політичних систем.

Оскільки політична влада є одним з ключових елементів будь-якої соціальної та/або політичної системи, то й принцип «орієнтації на іншого» стає її невід'ємною складовою, отримуючи водночас свою специфіку. Цей принцип у кратологічному дискурсі може розглядатися крізь призму аналізу фразеологеми «боротьба за владу», змістом якої є «стан активного протистояння претендентів влади, що передбачає рішення у досягненні цілі одними на шкоду іншим» [3, с. 56]. Відтак, принцип «орієнтації на іншого» у процесі боротьби за владу трансформується усвідомлення обов'язковості нанесення шкоди своєму потенційному конкурентові та має аналізуватися у категоріях інтенсиву, ізолятиву й імітативу – посилення, підкресленої відсутності соціальної підтримки та невідповідності [3, с. 57]. У зазначеному вимірі кратологічного дискурсу віддзеркалюється внутрішнє протиріччя політичної влади, що має виражену соціопсихологічну природу: з одного боку, влада як досягнення спільного (суспільного) блага має орієнтуватися на інших; а з протилежного – її обов'язковими компонентами є конкурентність, суб'єктивно-оціночні відносини необхідності обмеження (утисків) прав і в деяких випадках свободи інших. Окреслене протиріччя виводить політичну владу на якісно (світоглядно-аксіологічно, соціокультурно, політично) відмінний рівень соціополітичної взаємодії.

«Новий інституціоналізм», який виникає в середині 1980-х років ще більшу увагу звертає на важливість дослідження соціопсихологічних аспектів функціонування політичних інститутів, у тому числі й влади. Наприклад, авторитетний американський політолог Г. О'Доннелл зауважує: політичні інституції виявляються як «колективна дія щодо управління, лібералізації й розширення поля індивідуальних дій, що впорядковують взірці взаємодії». Інший американський дослідник Д. Норт наголошує на такій особливості політичних інституцій, як «обмеження, що встановлюються людьми» з метою структурування політичних, економічних, соціальних взаємодій [3, с. 151].

Варто зауважити, що подібне тлумачення специфіки політичних інституцій та значення в їх функціонуванні соціополітичних взаємодій сформувалося під впливом дискурсу постмодерну, у рамках якого відбулося переосмислення базових засад політичної науки загалом та окремих сфер її дослідницького інтересу зокрема. За словами вітчизняного науковця Д. Яковлева, наприклад, спроби описати й оцінити феномен права на владу у політичній взаємодії можуть бути розподілені на домодерні, модерні й постмодерні [5, с. 199]. Якщо домодерний розгляд права на владу передбачав панування теократичної традиції, що було обумовлено самим характером феодального (аграрного – за іншою класифікацією) суспільства; у добу модерну на перший план виходять питання раціоналізму, тому й влада трактується з точки зору її раціональності (скажімо, класичні ліберальні концепції утилітаризму І. Бентама та прагматизму Б. Константа). Постмодерний підхід характеризується ставленням під сумнів усіх спроб обґрунтувати право на владу через будь-які абсолютні засади – релігійні або раціональні. Подібний критичний перегляд методології вивчення політичної влади один з найвидатніших соціальних мислителів ХХ століття Ю. Габермас назвав «кризою легітиматії»: «Отже, загальна тенденція постмодернізму полягає не в усуненні права на владу, оскільки це передбачало б усунення самої влади. Радше вона містить визнання того, що право на владу конституюється через зміщення та контекстуальні застосування влади, причому не є очевидним, що їхня легітимність походить від природного права або від раціональної домовленості» [6, с. 334-335].

Таким чином, постмодерний погляд на політичну владу пропонує відмовитися від абсолютизації якогось одного з її джерел легітимності та звернутися до проблеми пошуку інваріантних векторів її розвитку. Адже в останні десятиріччя спостерігається диверсифікація джерел формування й легітимізації влади, урізноманітнення її форм і проявів, істотна кількісна й якісна зміна політичних акторів, удосконалення технічного спорядження і супроводу дій влади, перегляд її місця і значення в житті суспільства, громадян, держави. До того ж, зазнала трансформації і соціополітична комунікація та взаємодія у царині владних відносин. Тому можна з впевненістю вести мову про «принципову дестабілізацію політичної системи як цілісного структуро- і системоутворюючого ядра світу політичного», що позначається, у свою чергу, на поведінці ключових політичних акторів – суб'єктів влади. Така поведінка актуалізується нині в обох соціальних інтенціях влади – творчій та конфліктогенній [7, с. 68]. Як результат – сьогодні у політиці формується новий тип особистості – «людина інформаційна», дослідження якої висувають вимоги до розвитку альтернативного напрямку політологічного знання – інформаційної антропології як частини політичної антропології.

Влада була предметом розгляду політичної антропології з давніх часів, однак особлива зацікавленість у кратологічній проблематиці в межах антропологічних досліджень спостерігається у ХХ столітті. Одним з перших свій внесок зробив М Вебер, який наголошував на необхідності розгляду влади як здатності визначати поведінку інших людей навіть проти їхньої волі. Зазначена здатність, на думку науковця, має наступні соціопсихологічні особливості. По-перше, влада здійснюється індивідами, а значить – містить у собі той чи інший вибір, певний намір та який-небудь засіб. По-друге, влада містить у собі також уявлення про засіб, тобто про те, як індивіду досягти бажаних цілей найбільш оптимальним способом. По-третє, влада, що здійснюється над іншими індивідами,

може викликати з їх боку опір, породжувати соціальні конфлікти. По-четверте, влада завжди повинна мати на увазі, що існують неминучі відмінності в інтересах осіб, які нею володіють, та у осіб, які її не мають (у владарюючих і підвладних, іншими словами – С.Б.). По-п'яте, влада є негативним явищем, бо включає в себе обмеження і позбавлення для тих, хто підлеглий домінуванню [8, Р. 211]. Безумовно, наведені твердження за останнє століття зазнали критики і переосмислення, проте ставлення до політичної влади як до домінування, домінуючого впливу залишається однією з найбільш поширених у політичній науці методологічною позицією у царині кратології.

Влада як невід'ємний соціальний інститут суспільства має свої прояви у найрізноманітніших сферах соціального, політичного, економічного, культурного, приватного життя. Найголовніше, що об'єднує владу в усіх цих сферах, - це вплив особливого роду одних осіб на інших. Специфікою саме політичної влади є те, що такий вплив обов'язково має бути інституціоналізованим. Інституціоналізація політичної влади в останні сто років здійснюється у тому числі і через механізми легітимізації. Як відомо, одним з перших аналізу форм легітимності влади присвятив свою увагу М. Вебер. Нині дана проблематика залишається не менш актуальною й затребуваною і в теоретичному, і в прикладному плані.

Серед новітніх форм легітимності, з огляду на досліджувану у представленій статті проблематику, варто виокремити три ключові. Перша – це легітимність взаємності, яка функціонує за формулою «дати для того, щоб взяти» та базується на алгоритмі дій: «Я роблю щось для вас, тому ви, у свою чергу, повинні відчувати зобов'язання зробити щось для мене» [9, с. 224]. Легітимність взаємності є однаково ефективною і дієвою як за умов функціонування демократичного політичного режиму, так і в автократичних системах, оскільки вона спирається на дію базового мотиваційно-психологічного механізму – «імпульс-реакція» та на одне з найдавніших правил соціального життя – «ти мені – я тобі». Відтак, легітимність взаємності, маючи соціопсихологічне підґрунтя, являє собою один з найбільш поширених типів легітимності у сучасному світі. Друга форма легітимності – легітимність справедливості, що діє на основі формули «компенсаторної норми» і заснована на алгоритмі дій: «Я працював ретельно і терпляче, тому в мене є право вимагати від вас зробити що-небудь, аби відшкодувати свої витрати» [9, с. 224-225]. Подібна форма легітимності також спирається на дію психологічних механізмів, але вже іншого типу – пов'язаних з активізацією компенсаторних можливостей тих чи інших соціальних регуляторів життя суспільства загалом та окремого індивіда зокрема. Такими універсальними регуляторами вже не одне тисячоліття є релігія, культура, право, і, звісно, політика. Отож, і влада як ядро політики також сприймається на рівні масової та індивідуальної свідомості в якості своєрідної соціальної та психологічної «компенсації» за несправедливість, колишні і можливі втрати, як плата за соціально схвалену поведінку тощо. Третя форма легітимності – легітимність відповідальності (або залежності), спирається на формулу «сила слабкості» та алгоритм дій: «Той, хто не може допомагати собі сам, залежний від нас» [9, с. 225]. Легітимність відповідальності є найвищим типом легітимності, який свідчить про зрілість як суб'єкта, так й об'єкта влади, про зрілість суспільства в цілому. Зрозуміло, що ця форма легітимності базується на вкорінених традиціях демократизму і толерантності, на розвинутій політичній і правовій культурі суспільства, тому її можна з впевненістю назвати взірцевою. Окрім того, подібна форма легітимності утворює й особливий тип особистості – суб'єкта влади – особистості, яка розуміє, що політика є «командною грою», де найвищий виграш можна здобути тільки за умов забезпечення соціополітичної взаємодії заради досягнення максимуму спільного блага.

Досліджувати політичну владу, її соціопсихологічні особливості з позицій інституціоналізму, на наш погляд, доцільно не тільки крізь призму аналізу категорій легітимності і легітимізації, але й у контексті з'ясування такої її риси, як цілісність. Адже категорія «цілісність» вказує на організаційно-управлінський потенціал влади, на її ресурсну

базу, на особливості суб'єкта й об'єкта влади, на її генезис та вектори стратегічного розвитку. Іншими словами, категорія «цілісність» у контексті вивчення політичної влади дозволяє дослідникові комплексно розглянути форму і зміст, ознаки влади де-юре і де-факто. Український науковець В. Ладиченко пропонує акцентувати увагу на трьох базових різновидах цілісної влади. Перший – влада права – «це її панування по відношенню до сили та волі, які організуються та обмежуються правом» [10, с. 82]. Отже, перший різновид цілісної влади спирається на розуміння права як базового її джерела, суб'єкт владних відносин за цих умов виключно за допомогою права у повній мірі має реалізовувати свою волю. «Право «пробуджує» його волю, а воля, у свою чергу, концентровано реалізує, спрямовує активність суб'єкта, виявляючи його силу», - пише вітчизняний вчений [10, с. 83]. Другий різновид влади – влада сили – виявляє вектор активності суб'єкта від сили до права за умов, коли сила організовує волю та формує суб'єкт права. Третій різновид – влада волі, вона «формується як механізм, що спрямований на організацію та оптимізацію балансу права та сили, який у цьому виді влади є безпосереднім її джерелом». В. Ладиченко наголошує на домінуючому характері саме цього різновиду влади: «Влада волі розподіляє ресурси права та сили, забезпечуючи для суб'єкта впливу необхідну їх збалансованість» [10, с. 83].

Безумовно, проблематика вивчення інституційного виміру політичної влади не може бути вичерпана представленою статтею. Перспективними напрямками подальшої роботи автором уявляються, зокрема, дослідження соціопсихологічних особливостей антропологічного та маркетингового виміру політичної влади.

Література:

1. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Основы психологии управления: Учебник./ А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская. – Х.: Университет внутренних дел, 1999. – 528 с.
2. Гайденко П.П. История и рациональность: Социология М. Вебера и веберовский ренессанс/ П.П. Гайденко. – М.: Политиздат, 1991. – 367 с.
3. Червинский П.П. Номинативные аспекты и следствия политической коммуникации/ П.П. Червинский. – Тернополь: Крок, 2010. – 344 с.
4. Патрушев С.В. Институционализм в политической науке: этапы, течения, идеи, проблемы/ С.В. Патрушев. // Политическая наука. – 2001. - № 2. – С. 146-186.
5. Яковлев Д.В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація: Монографія/ Д.В. Яковлев. – Одеса: «Астропринт», 2009. – 288 с.
6. Энциклопедия постмодернизму/ За заг. ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
7. Шевченко А.В. Устойчивость политической системы: «человек коммуникативный» против «человека политического»/ А.В. Шевченко. // Полис. – 2009. - № 5. – С. 68-83.
8. Weber M. Economy and Society: an Outline of Interpretive Sociology/ M. Weber. – N.Y.: Bedminster Press, 1968. - Т. 1. – 1469 p.
9. Юрій М.Ф., Павлюк В.І. Політична антропологія: Навчальний посібник/ М.Ф. Юрій, В.І. Павлюк. – К.: Дакор, 2008. – 408 с.
10. Ладиченко В.В. Гуманістичні основи організації державної влади. Монографія/ В.В. Ладиченко. – К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2007. – 407 с.

Бульбенюк С. С. Базовые социопсихологические характеристики институционального измерения политической власти

Рассматриваются базовые социопсихологические характеристики институционального измерения политической власти в контексте анализа специфики

социального (политического) взаимодействия и легитимизации, исследуемых в классическом и постмодерном дискурсе.

Ключевые слова: политическая власть, институционализм, социальное (политическое) взаимодействие, легитимность.

Bulbeniuk S. Basic sociopsychological characteristics of the institutional dimension of political power

Discusses basic socio-psychological characteristics of the institutional dimension of political power in the context of the analysis of the specific social (political) interaction and legitimization, of the investigated in the classical and post-modern discourse.

Keywords: political power, institutionalism, social (political) interaction, legitimacy.

УДК 328(477)«2004»

Нечипоренко Юлія Сергіївна,
аспірантка кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

**ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ УРЯДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ КОНСТИТУЦІЙНОЇ
МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ (РЕФОРМА 2004 р.)**

Розглядається механізм формування уряду коаліцією депутатських фракцій та аналізується функціональність вищого органу виконавчої влади у період дії реформи.

Ключові слова: конституційна реформа, парламент, коаліція, уряд.

Для посткомуністичних країн злагоджена робота вищих органів влади – це основа успішного транзиту до демократії. Але для цього спочатку необхідно забезпечити належне правове регулювання і як показала практика на прикладі вітчизняних реалій – законодавець не зміг з першого разу прописати ефективну систему стримувань і противаг вищих органів влади в Україні, що у свою чергу стало причиною численних політичних криз. Така ситуація спочатку викликала дискусії щодо шляхів реформування конституційного дизайну країни і в результаті проведення конституційної реформи, яка не вирішила існуючих проблем українського парламентаризму і залишила відкритим питання подальших реформ. Особливої уваги заслуговує проблема формування уряду коаліцією у вітчизняних умовах, адже коаліційний уряд мав підвищити взаємодію виконавчої і законодавчої влади та забезпечити доцільність ухвалених законів.

Аналізуючи діяльність вищих органів влади в Україні, слід звернутися до праць вітчизняних вчених, які досліджують проблеми сучасного парламентаризму і зокрема вплив конституційної реформи на функціонування уряду та парламенту, а саме: Ю. Шемшученко [1, 2], А. Крусян [3, 4], В. Шаповала [5], В. Савчина [6] та ін. Необхідно відмітити і роботу експертів аналітичного центру «Лабораторія законодавчих ініціатив», які професійно надають розгорнутий аналіз діяльності парламенту. Для оцінки результатів функціонування вищих органів влади доречно використовувати соціологічні дослідження співробітників Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва (фонд започаткував проведення екзит-полів в Україні у 1998 р.) та Центру Разумкова.

Проте маємо зауважити, що на сьогодні недостатньо уваги приділено функціональності коаліційного уряду у вітчизняних умовах, тому з метою її визначення виконаємо такі завдання: окреслимо механізм формування уряду відповідно до конституційних положень; проаналізуємо політичний склад коаліцій депутатських фракцій; на основі результатів діяльності коаліційних урядів зробимо відповідні висновки.